

*Олег Бажан (м. Київ),
старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, доцент*

НА СТОРОЖІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ПАМ'ЯТІ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО)

17 грудня 2016 року у лікарні американського міста Балтимор на 96 році життя відійшов у вічність мовознавець, учасник українського національно-визвольного руху, політв'язень радянських тюрем і концтаборів Святослав Йосипович Караванський. Майбутній літератор та перекладач народився 24 грудня 1920 р. в Одесі. Значний вплив на формування світогляду юного Славка справили його батьки. В одному з інтерв'ю, опублікованому в 2010 р., С. Караванський так пояснював соціокультурні чинники власної українськості: «Батьки мої переїхали до Одеси з Києва – як я тепер розумію, то була майже еміграція. Про це, ясна річ, батьки дітям не говорили. Але я роблю висновок на підставі ряду фактів. Мої сестра і брат народилися ще в Києві. Батько скінчив у Києві Політехнічний інститут. За часів Відродження працював на деяких посадах нової української влади. Можливо, мав якусь посаду від нової влади в Одесі. Але я нічого про це не знаю. Мати часом розповідала мені, дитині, про недавнє минуле – але про цей період я ніколи не чув від неї ані слова. Мати моя Пелагея Юхимівна була козацького роду, походила з Козельця Чернігівської губернії. Освіта – 4 класи церковно-парафіяльної школи. З батьком моїм Йосипом Григоровичем вона познайомилася в Києві. Батьків батько – мій дід – був до революції дяком, тож сина послав учитися до Київської семінарії. А Йосипа у Києві захопила техніка –

паротяги; потай від родини він кинув семінарію і подався на Політехніку. Коли дід довідався про це – перестав батькові помагати. Тож цю повинність узяла на себе моя мати. Вона й допомгла батькові скінчити Політехніку у 1914 р. Очевидно, попервах батьки воліли спілкуватись українською. І згодом, уже у 20-ті роки, батько не раз говорив до мами по-українськи, та й у розмовах з іншими закидав українські слова. І все ж моєю рідною мовою треба вважати російську – з поправкою на «гекання» та ряд українізмів. Змалку я чув українські приказки, пісні, жарти – переважно від матері, а від одеситів – скальковані з української мови ідіоми, наприклад, «от смеха люди бывают» («з посміху люди бувають»)… А ще – в таких «російських» родинах, як-от наша, були незмінно присутні українські книжки, зокрема «Кобзар» Шевченка» [1].

Після завершення середньої школи у 1938 р. Святослав вирішив піти шляхом батька – вступає до Одеського індустріального інституту, а роком пізніше розпочав навчання на заочному відділі інституту іноземних мов. Протягом 1940-1941 рр. служив у Червоній армії. Під час німецько-радянської війни у 1941 р. військова частина, в якій проходив службу С. Караванський, на території Західної Білорусі потрапила у вороже кільце. Звільнившись з полону, Караванський у 1942 р., повернувся до рідного міста, вступає на історико-філологічний факультет Одеського університету та зближується з гуртком української молоді, пов'язаного з ОУН (як стверджує дослідник О. Музичко, саме Йосип Григорович Караванський влітку 1942 р. познайомив свого сина з одним з керівників похідної групи ОУН на Одещині Богданом Яворським).

У роки румунської окупації Одеси як член бандерівської фракції ОУН під псевдо Бальзак С. Караванський проводив агітацію серед студентської молоді, організував книгарню української літератури «Основи». Відомо, що у 1942 – 1943 рр. С. Караванський разом із 20 студентами-одеситами підписав два листи до очільників Трансністрії з проханням відкрити українські відділи на всіх секціях історико-філологічного факультету Одеського університету

[2]. У той час С. Караванський вирушає до Румунії, звідти в липні 1944 р. нелегально повертається у звільнену від нацистів Одесу. За спробу налагодити зв'язки з членами ОУН(б) на Одещині С. Караванського було заарештовано співробітниками наркомату державної безпеки УРСР. У лютому 1945 р. військовий трибунал Одеського військового округу засудив Караванського за ст.ст. 54-16, 56-11 КК УРСР на 25 років позбавлення волі. Вирок відбував на Колимі, Комі АРСР, Мордовії. Перебуваючи у виправно-трудовах таборих, став займатися літературними перекладами, розпочав роботу над «Словником рим української мови». У грудні 1960 р., після 16 років ув'язнення С. Караванського звільнили на підставі ст. 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 р. «Про амністію радянських громадян, які співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.»

Повернувшись до Одеси, С. Караванський зосередився на журналістській та перекладацькій роботі. Деякий час працював перекладачем у редакції обласної газети «Чорноморська комуна», позаштатним кореспондентом журналу «Україна». На початку 1960-х рр. завершив розпочатий у таборих «Словник українських рим», підготував мовознавчу студію «Біографія слів», збірку гуморесок та фейлетонів для видавництва «Маяк», переклад роману англійської письменниці Шарлоти Бронте «Джейн Ейр». У 1961 р. С. Караванський одружується з одеситкою мікробіологом Ніною Строкатою. У 1962 р. вступив на заочне відділення філологічного факультету Одеського університету. У часи «хрущовської відлиги» С. Караванський послідовно виступав проти прихованої русифікаторської політики радянської влади в Україні та сприяв розвитку і підтримці української мови. Прояви громадянської позиції С. Караванського описано у праці В. Чорновола «Лихо з розуму»: «С. Й. Караванський брав дуже активну участь в українському громадському житті: організовував передплату на українські видання в робітничих гуртожитках Одеси, збирав українські книжки для бібліотек Кубані, звертався з розгорнутими пропозиціями до гро-

мадських і державних організацій щодо всенародного відзначення ювілею М. Лисенка, щодо організації дублювання всіх фільмів на українську мову та створення при кіностудіях рад глядачів, щодо поліпшення торгівлі українською книжкою і т. п. У 1965 р., стурбований зростаючою русифікацією шкільництва та вищої освіти на Україні, написав дві статті (позов на міністра Даденкова та «Про одну політичну помилку»), які розіслав у офіційні інстанції» [3].

У листопаді 1965 р. органи КДБ заарештували С. Караванського. Правлячий режим не зміг пробачити йому написання і розповсюдження за допомогою самвидаву статті «Про одну політичну помилку» з критикою хрущовського закону щодо права батьків обирати мову навчання дітей та клопотання прокурору УРСР щодо притягнення до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР Ю. Даденкова за русифікацію вузів України. Без суду і слідства за постановою Генерального прокурора СРСР Р. Руденка письменника-перекладача було відправлено досиджувати 25-річний термін (8 років і 7 місяців) у мордовських таборах. У 1967 р. за систематичне порушення табірної режиму С. Караванського переведено до Володимирської тюрми. Намагання С. Караванського через дружину передавати на волю листи, власні твори «антирадянського змісту» стало приводом для порушення кримінальної справи. Влітку 1969 р. С. Караванського було затримано в тюрмі й у квітні 1970 р. у в'язниці засуджено закритим судом додатково ще на 3 роки тюрми і 7 років таборів особливого режиму. Після 6 років перебування у Володимирському централі С. Караванського було етаповано до політичного табору Соснівка Мордовської АРСР, в якому неодноразово брав участь в акціях політв'язнів на оборону своїх прав.

Під час ув'язнення С. Караванський став почесним членом Канадського ПЕН-клубу та приєднався до Української Громадської групи сприяння Гельсінських угод (лютий 1979 р.). Після звільнення (загальний термін,

проведений С. Караванським у радянських таборах, склав 31 рік) у вересні 1979 р. разом з дружиною він оселився в м. Таруса Калузької області. Пануючий в СРСР режим застосовував усі можливі заходи, щоб підштовхнути до еміграції учасників правозахисного руху Святослава Караванського та Ніну Строкатову. Наприкінці листопада 1979 р. подружжя Караванських змушені були залишити рідну землю та перебратися до США. Перебуваючи далеко від Батьківщини, С. Караванський та Н. Строкатова не зрадили принципів своєї боротьби. Святослав Йосипович та Ніна Антонівна працюють на Українському радіо та в газеті «Шлях перемоги». Водночас С. Караванський багато часу приділяє науковій та літературній діяльності. В 1990-х рр. в Україні С. Караванський публікує низку праць з мовознавства: «Практичний словник синонімів української мови» (1993), «Секрети української мови: Науково-популярна розвідка (1994), «Російсько-український словник складної лексики» (1998).

Постать мовознавця та перекладача Святослава Караванського по праву посяде почесне місце в історії дисидентського руху на південноукраїнських землях та в галереї славетних одеситів.

Література:

1. Караванський С. «Треба народжуватися борцями, а не обивателями» // Режим доступу: <http://kharkiv-nspru.org.ua/archives/2770>
2. Галузевий Державний архів Служби Безпеки України, ф.5, спр. 67771, арк. 22зв.-24.
3. Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцятьох злочинців). - Париж, 1967.- С. 85.

Нижче публікуються документи з Галузевого архіву Служби безпеки України, які є фрагментами «чекістського досьє» на С. Караванського.